

Történelem

A világháború előzményei

(Világuralmi törekvések)

IV. osztály.

I. ELŐKÉSZÍTÉS. a) Számonkérés. Hogyan torlalta meg Bécs a világosi fegyverletételt? Ki volt a vérengzések megindítója? Mi követte Haynau rémuralmát? Hogyan büntették meg az országot? (Erdélyt, Horvátországot és a szerb vajdaságot elcsatolták.) Kiről nevezték el ezt az elnyomást? Hogyan védekezett ellene a magyarság? (Tartózkodó ellenállás.) Hol kényszerült ilyen ellenállásra nemrégiben a magyarság? (Az elszakított területeken.) Kinek művéből ismertük meg a tartózkodó ellenállást? (Jókai: Az új földesúr.) Miben állt a tartózkodó ellenállás? (Tiltakozásul az erőszak ellen minden polgári kötelezettséget (adót, ujoncállítást stb.) csak a zsandárok és katonák szuronyainak engedve teljesített, került minden szórakozást, ami az államnak adózás formájában jövedelmet jelenthetett.) Hatásos volt-e ez a védekezés? Mi volt még segítségünkre? (Az olasz háború.) Milyen kísérletek történtek a kiegyezésre? (Deák: *Lehet, hogy tűrni fog a nemzet csüggedés nélkül, mint ősei tűrték és szenvedtek ... Mert amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják. De amiről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz s mindig kétséges.*) Követte-e az elszakított magyarság elnyomtatása alatt Deák örökérvényű igazságot kifejező szavait? Hol olvashatjuk ezeket a halhatatlan szavakat itt. Szegeden? (Deák Ferenc szobrának alapzatán.) Mikor vették oda? (Trianon után.) Mára is vonatkoznak-e ezek a szavak? Kik közvetítették a kiegyezést? (Deák Ferenc, Erzsébet királyné.) Mikor történt meg a béke a nemzet és uralkodója között? Mi pecsételte meg a létrejött egységet? (A koronázás.) Milyen államszövetség létesült a kiegyezéssel? (Osztrák-Magyar-Monarchia.) Miben nyilvánult meg ez az államszövetség? (Közös külügy. hadügy s az ezek kiadásait fedező közös pénzügyben.) Külső politikai szempontból miért volt nagyjelentősége a kiegyezésnek? (Mert az egységes Olasz és Németország létrejöttével egyidőben a Monarchia, mint harmadik európai nagyhatalom szerepelt.)

b) Athajlás. A nemzet most hozzáfoghatott Széchenyi félbeszakadt munkatervének megvalósításához. Valóban, nemcsak szellemi, hanem gazdasági téren is megindult a nagyarányú munka. Gyáriparunkat szinte a semmiből kellett előteremtünk. Miért? (Az osztrák vámpolitika: a cseh ipar védelme.) Ugyanilyen lázas ütemben indult meg kereskedelmünk fejlesztése is. Ugy látszott, hogy a nemzet végre elérkezett a boldog

béke korába s berendezheti hazáját a korszerű követelmények alapján.

Az ország határain azonban sötét fellegek gyülekeztek ismét, jelölve annak, hogy vihar közeleg felénk, amely egész földrészünket megrázza alapjaiban. Körülöttünk nagyhatalmak alakultak gazdasági és világhatalmi céljaik elérése érdekében s versenytársaik elnyomására törekedtek, ami azután a világháború kirobbanásához vezetett.

c) Célkitűzés. Beszéljünk ma az első világháború előzményeiről. Nézzük, milyen népek törtek világhatalomra s milyen eszközökkel törekedtek céljaik elérésére.

II. TÁRGYALÁS. A világháború előzményei. (Világhatalmi törekvések.)

a) Gazdasági átalakulás. A XVIII. század végén a természettudományok, főleg a műszaki tudományok (technika) hatalmas lépéssel haladtak előre. Egyre több gép került a termelés szolgálatába, ami azután óriási változást okozott gazdasági és társadalmi téren is. Eddig ugyanis a kisipar elégítette ki a fogyasztás igényeit s ha volt is néhány gyár, a munkás ott is kézzel vagy kézzel hajtott egyszerű géppel dolgozott. A kis- és nagyipar közt tehát csak a munkások számában volt különbség.

Nagy változást hozott azután a gőzgép feltalálása (James Watt: 1768), különösen amikor ezt a találmányt egy francia mérnök tökéletesítette. A gőzgép, majd a *szövőszék* (lyoni Jacquard), *gőzkalapács*, *varrógép* stb. feltalálása következtében a kisipar háttérbe szorult a gépeket alkalmazó nagyiparral szemben. Ennek következtében a termelés nagymértékben fokozódott, az árúnak pedig piacot kellett keresni.

Amikor azután ismeretes lett a *vasút*, *gőzhajó*, s a *villamosítás* révén a közlekedés is lépést tartott az ipar óriási fejlődésével, gyökeresen megváltozott az egész gazdasági élet.

A gépek alkalmazásával előtérbe került a *nagyipar*, ami az áruk olcsóbbodását eredményezte. Mivel pedig a gépek beszerzéséhez és a nagyvállalatok berendezéséhez, a sokezer munkás fizetéséhez egyre nagyobb pénzösszeg lett szükséges, a termelésben első helyre a *tőke* került (kapitalizmus). *Résztársaságok* alakultak s a szükséges befektetést a hitelt nyújtó bankok teremtték elő.

A nagyiparral természetesen együttjárt a többtermelés, amihez viszont több nyersanyag és nagyobb felvevő piac volt szükséges. Így tárgult ki lassanként egyes országok kereskedelmét saját határaikon túlra, tőlük távoli területekre, földrészekre. Ezzel az országok közötti kereskedelem *világkereskedelmmé* növekedett, amely a vasút és hajózás fellendülésével az egész földkerekséget behálózta. Mikor aztán a tengerek szabadságát biztosították (bécsi kongresszus), minden tengeri nép előtt megnyílt a világkereskedelem útja.

Mivel a gép sokat és olcsóbban termel (munkamegosztás), a kisipar nem bírta a versenyt, tönkrement. (Kivándorlás.)

Hogy a nagyipar fejlődéséről fogalmunk legyen, bemutatom *Pásztor Árpád*: Amerika Kanadától Panamáig c. művének egy részletét.

ARMOUR — FORD.

Chicago, 1914. február.

Az egyik a Michigan-, a másik az Erie-tó partján van. A maga nemében mindegyik az Egyesült Államok legnagyobb üzemé. Az elsőben 15.000 ökört, ugyanennyi disznót és juhot vágnak le naponként, a másodikban 1000 autót készítenek el 24 óra alatt. Armour is, Ford is sok, sokszoros milliomos. Armour New York-ban kezdte, 4—5 horjút vágott le naponta, Ford közönséges lakatos volt. Az alapító Armour meghalt, az alapító Ford még él.

A csikágói vágóhídon. Amikor megérkezünk, alattunk szinte a végtelenségig csupa kis, négyszögalakúra deszkázott mező. Mint valami skatulyatenger. Mindegyik rekeszben tíz-húsz ökör, negyven-ötven disznó vagy juh — csupa halálraitélt barom. Sehol a világon ennyi nincs együtt. Az állatok végtelen siralomházában 75.000 ökör, 5000 ló, 300.000 disznó és 50.000 juh fér el. A deszkaskatulyák között hosszú sikátorok vonulnak át, azon ostoros lovasok szakadatlanul űzik, verik az állatokat a vágóházak felé. Rőfögés, bőgés, nyerítés, mekegés gyászos, kavargó hangrengetege, közben vad, érzéketlen nógatás, ostorcsattogás. Verik, kergetik be a barmokat, szűnjék meg sok ezer élet, az ember éhes, enni akar.

A Ford-telep. Óriási méretű, a legtisztább, legmodernebb gyár. Mindegyik épülete egy terem. Ezer és ezer gép, szíj, kerék és ember dolgozik egy ilyen teremben. Mindegyik gép, mindegyik ember egymástól alig egy lépés távolságra. Acél-, kerék- és embererdő. Ugyanilyen sűrűn állnak az emberek Armour üzemében is. Ezt követeli meg a munkamegosztás rendszere. A leggazdaságosabb munkakihasználás. Az anyagot a lehető legkevesebb idő alatt a lehető legnagyobb haszonnal és munkaerővel kidolgozni. Minden munkás mindig ugyanazon a helyen áll, legfőljebb egy lépést tolog előre vagy hátra s mindig egy és ugyanazon munkát egy és ugyanazon mozdulattal végzi. Ezerszer és ezerszer ugyanazt a mozdulatot csinálja. A néki szánt munkaanyag készen kerül eléje. neki Armournál csak egyet kell vágni, vagy szűrni, Fordnál egyet csavarni, reszelni vagy forrasztani. A munkaanyagot, a levágott ökör testét, vagy az autóalkatrészt részint egészen lassan mozgó járda viszi odóbb, részint szomszéd adja egy mozdulattal a szomszédnak. Itt nincs beszélgetés, nincs nevetgélés. Ha valaki nem végzi el kellő pillanatban az ő »egy« mozdulatát, az ökör annak az »egy« vágásnak a híjával, az autó anélkül az »egy« csavar vagy forrasztás nélkül kerül tovább. Az ellenőrző felügyelő tudja, ki nem csinálta meg a maga »egy« mozdulatát s azt az

egy embert másnap elbocsátják. Száz és száz egymás mellett álló ember egy-egy mozdulata elvégzi egészen rövid idő alatt azt a munkát, amelyet egy ember száz és száz mozdulattal napokig csinálna. Armournál 30.000 embererő azt jelenti, hogy óránként 625 ökröt, disznót, juhot vágnak le, tisztítanak meg, főznek zsírrá, szappanná, töltenek hurkába, helyeznek olyan állapotba, hogy a világ minden mészárosra árusíthatja — az óriási hűtőházak segítségével — akár öt év múlva, füstölnek és szárítanak meg s teszik pléhdobozokba már főzelékkel preparálva, — míg Fordnál 20.000 embererő felhasználásával minden negyvenedik másodpercben egy kész autó szalad ki a műhely kapuján.

Armournál ezer és ezer eleven, okos, érző állati életből, látjuk, mint lesz színtes pillanatok alatt élettelen anyag, futó, izmos lábakból mint lesz pléhkanna tölteléke; Fordnál pedig élettelen csövekbe, csavarokba, holt anyagba ugyancsak pillanatok alatt eleven erőt varázsolnak s az előbb még mozdulatlan anyag most élő testként gördül ki előttünk...

Mindez 1914 februárjában történt!

(Megbeszélés: a munkamegosztás, előnyei, hátrányai.)

Az első állam, amely felismerte a tengerentúli gyarmatszerzés szükségét és jelentőségét, *Anglia* volt. Már a XVII.—XVIII. században megalapozta tengeri uralmát s ipara és kereskedelme hosszú időn át versenytárs nélkül állt a világpiaccon. Nagy előnye volt Angliának, hogy a szén és vasércet szinte egymás mellett bányásszák. Különösen az angol *vas- és acélipar*, a *gépgyártás* és a *fonó-szövő ipar* lett világhírű.

Az európai államok közül *Franciaország* kelt először versenyre az angol iparral. (*Fényűzési cikkek*.) Ha elérni nem is tudta, de már a múlt század elején a maga számára biztosította a második helyet az ipari termelésben. Mikor azonban a XIX. század második felében erős versenytársai, Németország és az Egyesült Államok is beleavatkoztak a küzdelembe, Franciaország a világkereskedelemben a negyedik helyre szorult.

Németország a harmincéves háborút befejező westphaliai béke következtében eleinte nem léphetett fel egységes államként a világkereskedelmi versenyben. Így csak a múlt század végén (1870—71: Sedan) láthatott a gyarmatosításhoz s ipara nagyarányú kifejlesztéséhez. Gazdag vasérctelepei, kitűnő szén, kiváló mérnökei, népének rendszeretete és fegyelmezettsége azonban csakhamar lehetővé tették, hogy nemcsak utolérte, hanem a század végén már sok tekintetben felül is múlta Angliát, amit különösen olcsó és jó árúival ért el. A *gyógy-szer*), *festék- és gépiparban* ma is Németország vezet. Mivel a világkereskedelem lebonyolításához sok és nagy hajóra van szükség, Németországban hatalmas hajósvállalatok alakultak. (II. Vilmos: „*Jövönk a tengeren van!*”) Ez tette lehetővé számára, hogy csakhamar a gyarmatszerzésben is sikereket ért el.

Németországgal csaknem egyidőben lép a gazdasági világhatalmak sorába az amerikai *Egyesült Államok*. Rengeteg természeti kincse (*olajtelep, érc- és szénbánya*), továbbá a gyakorlati szellemű és vállalkozó kedvű amerikai nép élelmessége folytán ipara és világkereskedelme a Németországé mögé emelte.

A világkereskedelem ilyen nagyarányú fejlődése azt eredményezte, hogy a nagyhatalmak érdeklődési köre a világ minden gazdaságilag értékes területére kitágult, érdekeik védelmére tehát *világpolitikát* kellett folytatniok. Éberren kellett őrködniök a *kereskedelmi útonalak biztosítására* s ezért a földrajzilag fontos helyeken szárazföldi és tengeri erődítéseket létesítettek. (Anglia: Gibraltár, Ciprus, Malta, Szuez, Aden, Singapur.) Legelső feladatuk azonban a *gyarmatszerzés* volt.

b) Gyarmatbirodalmak kialakulása.

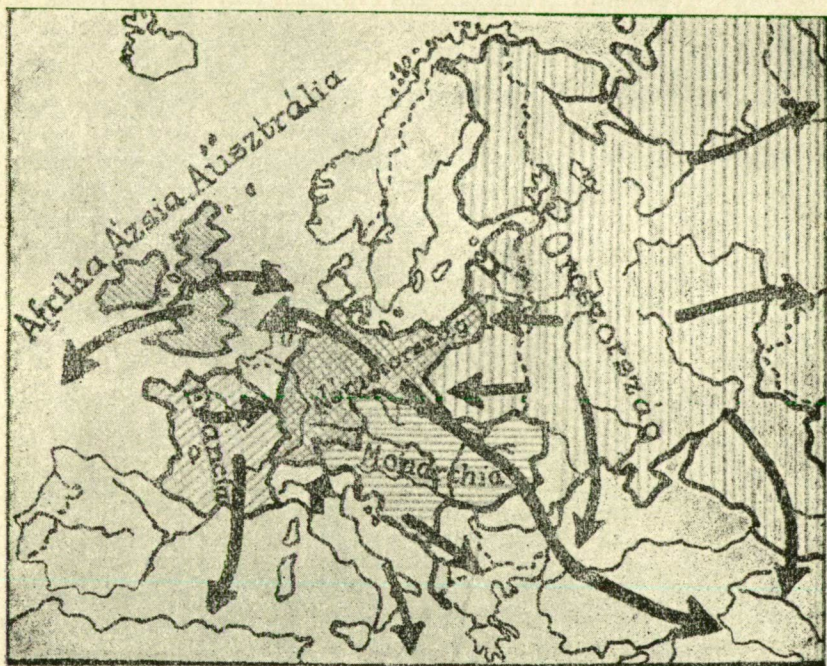
A gyarmatszerzés terén is *Anglia* munkálkodott a legeredményesebben. Az európai háborúk terhétől megszabadulva, míg azok egymás erejét gyengítették, Anglia egyre-másra vetette birtokába a legértékesebb gyarmatokat, sőt nem egyszer a más birtokában lévő területeket is magának sajátította el, (Spanyolország). Soroljuk fel az egyes földrészekben lévő angol gyarmatokat! Milyen gyarmatai vannak Angliának Ázsiában? (Birma, Beludzsisztán, Tibet, Kína 5 kikötője, Hong-Kong-szigete, Borneo és Új-Guinea-sziget (Singapur), s a legértékesebb, India.) Milyen angol gyarmatok vannak Afrikában? Olvasd le térképről! (Brit Kelet-Afrika, Rhodézia, Brit Délafrikai Államszövetség és Egyiptom.) Amerikában Kanada, és egész Ausztrália. Így lett Nagy Britannia a világ legnagyobb gyarmatbirodalma.

A legelső gyarmatosító államok közé tartozott *Franciaország* is. Bár gyarmatainak nagyrésztét Napoleon bukása után elvesztette, mégis milyen gyarmatai vannak? (Algír, Tunisz, Szenegambia, Francia Kongó, Madagaszkár, Tonking, Hátsó-Indiában Annam, a Csendes-óceánon a Tahiti-szigetek és Új-Kaledónia.)

Milyen gyarmatok voltak a világháború előtt *Németország* birtokában? (Afrikában Togo, Kamerum, Délnyugat-Afrika, Német Kelet-Afrika, a Csendes-óceánon Új-Guinea egy része, a Bismarck, Karolina-, Mariana-, Marschall- és a Salamon-sziget, végül Észak-Kínában Kiacsau.)

Kisebb mértékben ugyan, de *Olaszország* is gyarmatosított, bár az osztrák területeken élő fajtestvérei érdekében is többször fogott fegyvert. Milyen gyarmatok vannak Olaszország birtokában? (Eritrea, Olasz Szomáli.) A többi újabb szerzemény.

Oroszország is terjeszkedni kívánt, különösen meleg tenger felé, mivel északi kikötői az év nagyobb részében befagy-
nak. Miután balkáni tervei nem sikerültek (berlini kongressz-
sus), Ázsiában törekedett térhódításra (Indiai-óceán, Csendes-
óceán). Az Indiát féltő angolok azonban útjukat állották, mi-
re az oroszok a Wladivosztokig épített vasútvonallal igyekez-
tek meleg tengerhez jutni. Itt azonban a hirtelen feltörekvő új
nagyhatalom, Japán állította meg terjeszkedését.



Az európai nagyhatalmak törekvései a világháború előtt.*

c) Európán kívüli nagyhatalmak.

A múlt század végén az európai nagyhatalmak mellé két új, más világrészen feltűnő nagyhatalom csatlakozott, az amerikai Egyesült Államok és Japán.

Az Egyesült Államok már a múlt század elején kiterjesztette hatalmát a két óceán között (Atlanti-, Csendes-óceán).

* H. Kraack: Zeichne mit deinen Schülern Geschichtskarten. Braunschweig.

Később megvette az oroszoktól Alaszka-félszigetet és a Sandwich-szigeteket, majd megszállta a spanyol Kubát, Portorikót és a Fülöp-szigeteket. Gazdasági érdekei részére építette ki a Szuez-csatornát, amely rövid átjárót biztosított számára a két óceán között.

Japán évszázadokig elzárkózott az európai műveltségtől. Kikötőit is csak erőszaknak engedve nyitotta meg száz évvel ezelőtt a fehérek számára. Ami azonban Európában évszázados fejlődés eredménye volt, azt Japán most évtizedek alatt elérte és végrehajtotta. Egyre növekvő népességének elhelyezésére, rohamosan fejlődő ipara számára Ázsiában kívánt terjeszkedni. Előbb Korea, majd a Formosa-sziget és Port-Arthur került birtokába, majd a Szachalin-sziget déli része is.

d) A bekerítő politika. Szövetségek kialakulása.

A gyarmatokért való verseny a múlt század végén érte el tetőfokát s ekkor kezdett elfajulni is, ami az egyes államok közötti eddig tűrhető viszonyt felborulással fenyegette. Előre látható volt, hogy békés megegyezés aligha lehetséges, s rövidesen a fegyverek veszik át a szót a világkereskedelmi vitában. Jól tudták ezt a versenyben résztvevő államok s a maguk erejét — a lázas fegyverkezésen kívül — értékes szövetségek kötésével igyekeztek fokozni.

Anglia féltette nagy gonddal kiépített első helyét a világkereskedelemben.

Németország a diadalmasan befejezett német-francia háború után a nagyhatalmak sorába lépett. Mivel számolnia kellett Franciaország visszavágásával, s Oroszországot elvágták a balkáni terjeszkedéstől (berlini kongresszus) az Osztrák-Magyar-Monarchiával kötött *szövetséget* (1879). Amikor Olaszországot sérelem éri egy afrikai gyarmatszerzés alkalmával (Tunisz), ez az állam is csatlakozik a kettős szövetséghez, bár az osztrák uralom alatt élő olaszokról nem mond le ezután sem. Így jött létre a *hármasszövetség* (1882).

Franciaország a megalázó békekötés után teljes erejével Németország ellen fordult. Így kötött *szövetséget* Angliával (VII. Eduárd: 1904), amely egyesüléshez utóbb Oroszország is csatlakozott (1907).

Igy szakadt két ellenséges táborra Európa.

A világhatalmi verseny így lett részes annak a viharnek felgerjesztésében, amely a kiegyezés utáni Magyarországra is rávetette már árnyékát.

Mivel a Monarchia mindvégig hű maradt a hármasszövetséghez, természetesen az angol-francia-orosz bekerítés ellenünk is irányult.

Már csak alkalom kellett, amely az egymással szembenálló szövetségeket egymásra szabadítsa s kezdetét vegye a vi-

lág egyik legborzalmasabb, legpuészitőbb háborúja, a világháborúvá kiszélesedett világégés.

e) Magyarország a kiegyezés után.

Hazánkban a kiegyezés a munka és építés idejét hozta meg a nemzet számára. Kifejlődik *gyáripárunk*, amely szinte túl is fejlődik hirtelen a tőke túlmerész vállalkozásai révén. Elősegíti a kereskedelmet *vasúthálózatunk* kiépítése, amit Baross Gábor valósított meg. Mivel vasúti hálózatunk — mint testiinkben a szívből az erek, — minden ága a fővárosból indul ki, szinte odakényszerítette iparunkat is. Ez a magyarázata *fővárosunk túlgyors népesedésének*, ami megbontotta a nemzet addigi társadalmi tagozódását. A főváros magához szívtatta a vidék (falu) kisbirtokosait, de különösen földnélküli munkásait, akik a gyárakba jutva *bérmunkásokká* váltak. Mivel pedig a múlt században uralomra jutott *szabadeloü* (liberális) *gazdasági gondolkodás* nem tűrte, hogy az állam a gyengébb rétegek védelmére keljen, a *munkásság a nagytőke rabszolgája* lesz (újabb fajta jobbagyság.) Az érdekeit védeni akaró munkásság átvette külföldről a *szocialista* tanokat, pártharcot hirdetett s első és legfontosabb céljáért, a titkos választójogért indított rohamot a törvényhozás ellen. Mikor pedig ez nem sikerült, kivitte a küzdelmet az utcára, vagy *munkabeszüntetéssel* (sztrájk) akarta kicsikarni kívánságainak teljesítését. Más vidékeken zsidó kereskedők vagy a nemzetiségek húzták ki a földet a magyarság lába alól. A föld nélkül maradt magyar vagy *kivándorolt*, vagy a fővárosi *proletárság* sorait erősítette, amely azután könnyű áldozata lett az idegenfajú munkásvezéreknek. Ez az állapot eredményezte a *munkáskérdést*, amely egyre jobban gennyedő sebként gyengítette a nemzet testét s csinált választófalat magyar és magyar között.

Baj volt az is, hogy a *kisnemesség* — birtokait elvesztve a jobbágyfelszabadítás során — a *hipotalokba tódult*, amiket szinte azért létesítettek, hogy ezt a társadalmi réteget kárpótolják, viszont elvonták az egyéni vállalkozást kívánó ipari és kereskedelmi pályáktól, így ezek csaknem teljesen a zsidóság kezébe kerültek.

Nem oldotta meg ez a békekorszak a *nemzetiségi kérdést* sem, jöllehet már a szabadságharc megmutatta, hogy a nemzetiségek ügyét feltétlenül meg kell oldani, mégpedig Széchenyi szellemében. Ha voltak is e téren próbálkozások, gyökeres megoldás nem történt, s így a kiegyezés utáni boldog építés kora adós maradt két legfontosabb kérdésünk megoldásával: a munkáskérdés és a nemzetiségi kérdés megoldásával, ami pedig az egész nemzet létét veszélyeztető helyzetbe sodorta a magyarságot. (Trianon.)

Míg tehát körülöttünk lázasan fegyverkezett a világ, hogy

a fegyverek erejével döntse el a világkereskedelem elsőségének ügyét, addig nálunk a látszólagos békés építő munka mellett is belső bajok sorvasztották a nemzeti együvértartozás érzését, éppen akkor, amikor arra talán a legnagyobb szükség lett volna. Így indultunk a huszadik század bizonytalan kimenetelű eseményei felé.

III. ÖSSZEFOGLALÁS. (Közös megbeszélés alapján táblára (füzetbe.)

A VILÁGHÁBORU ELŐZMÉNYEI.

(Világuralmi törekvések.)

Gazdasági átalakulás.

A nagyipar kifejlődése: Anglia (vas-, acél-, gép- és szövőfonó), Franciaország (fényűzési), Németország (vegyi-, festék- és gépipar), Egyesült Államok.

Világkereskedelem.

Világpolitika.

Gyarmatbirodalmak alakulása.

Anglia, Franciaország, Német, Olaszország gyarmatszerzése. Oroszország terjeszkedése. Európán kívüli nagyhatalmak: Egyesült Államok, Japán.

Bekerítő politika. Kettős- (1879), hármas szövetség (1882), Angal-francia (1904), orosz szövetség (1907).

Nálunk gazdasági fellendülés, felduzzadt főváros, megoldatlan munkás- és nemzetiségi kérdés.

Világuralmi törekvések idézték fel a világháborút!

Vicsay Lajos.

Földrajz.

A tájjellemzés és tájértékelés didaktikája.

(V á z l a t.)

(Folytatás.)

A természet által kijelölt egységs földrajzi tájak, mint természetes tájegységek olyan területek, amelyekben a földrajzi viszonyok külsőleg és belsőleg nagyjában összefüggő, egységs természeti képet és emberi életet alakítottak, illetőleg fejleszt-